

บทที่ ๔

อาจารย์เพื่อ หริพิทักษ์

กับหอพระไตรปิฎก วัดระฆังโฆสิตาราม^๑

การบูรณปฏิสังขรณ์หอพระไตรปิฎก วัดระฆังโฆสิตาราม เป็นงานสำคัญและมีความหมายที่สุดในชีวิตของอาจารย์เพื่อ หริพิทักษ์ ตลอดเวลาที่ทำการอนุรักษ์ ท่านได้ทุ่มเททั้งแรงกายแรงใจและสติปัญญาอย่างเต็มความสามารถ เพื่อรักษาศิลปกรรมชิ้นนี้ให้เป็นมรดกแก่อนุชนรุ่นหลังสืบต่อมานานเท่านาน

วัดระฆังโฆสิตาราม เป็นวัดเก่าแก่มาดั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีเดิมเรียกว่าวัดบางหว้าใหญ่ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก จัดเป็นพระอารามหลวงชั้นโทอันดับรวมท้าววิหาร ซึ่งมีอยู่เพียง ๓ วัดเท่านั้นในประเทศไทย อันได้แก่วัดระฆังโฆสิตาราม วัดกัลยาณมิตร และวัดจักรวรรดิราชาวาส มาได้รับการเปลี่ยนชื่อในรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ หลังจากขุดพบพระฆังเสียงไพเราะลูกหนึ่งทางทิศเหนือของพระอุโบสถ

หอพระไตรปิฎก

พ.ศ. ๒๓๑๐ กรุงศรีอยุธยาล่ม พระเจ้าตากสินกู้เอกราชกลับคืนมา แล้วเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ตั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานีในปี พ.ศ. ๒๓๑๑ เวลานั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงรับราชการอยู่ในพระเจ้ากรุงธนบุรี เป็นพระราชวรินทร์ตำแหน่งเจ้ากรมตำรวจนอกขวา รับพระราชโองการให้ขึ้นไปปราบชุมนุมเจ้าพิมาย เมืองนครราชสีมา พระราชวรินทร์มีครุฑธาดายบ้านพักเรือนไทย ๓ หลังแฝด ซึ่งอยู่ใกล้พระราชวังแก้ววัดบางหว้าใหญ่

พ.ศ. ๒๓๑๓ สมเด็จพระเจ้าตากสินยกทัพไปปราบชุมนุมเจ้าพระยานครเมืองนครศรีธรรมราช ทรงพบกับพระอาจารย์ศรี ผู้มีความรู้แตกฉานในทางวิทยคุณฝ่ายวิปัสสนาและคันถธุระ เดิมอยู่วัดพนัญเชิง กรุงศรีอยุธยา แล้วหลีกภัยมาเมื่อเกิดศึกพม่า ทรงสถาปนาท่านขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช อัญเชิญท่านพร้อมพระไตรปิฎกมาอยู่วัดบางหว้าใหญ่ แล้วทรงอาราธนาท่านเป็นประธานประชุมชำระสอบทานพระไตรปิฎก

พ.ศ. ๒๓๒๕ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ ย้ายเมืองหลวงจากธนบุรีมาตั้งใหม่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา หลังจากที่ได้นำพระราชนิพนธ์ในการปราบอริราชศัตรูจนราบคาบแล้ว ทรงหันมาทำนุบำรุงบ้านเมือง พระศาสนา และมีพระราชดำริว่า มูลฐานแห่งพระพุทธศาสนาคือพระไตรปิฎก ควรจะได้ชำระสอบทานเสียใหม่ จึงโปรดให้สมเด็จพระสังฆราชศรีเป็นประธานประชุมชำระสอบทานพระไตรปิฎก โดยจัดขึ้น ณ วัดนิพพานาราม ซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นวัดพระศรีสรรเพชญ์ดาราม (และท้ายที่สุดเปลี่ยนเป็น วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์) สำเร็จบริบูรณ์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๑

จากนั้นทรงรำลึกถึงพระตำหนักที่เคยพำนักอยู่ที่เดิมครั้งสมัยมีพระยศที่พระราชวรินทร์ ทรงใคร่จะปฏิสังขรณ์ให้มั่นคงงดงามวิจิตร และมีพระราชประสงค์ให้เป็นหอพระไตรปิฎก จึงทรงมีพระราชบัญชาแต่งตั้งให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งในขณะนั้นยังดำรงอิสริยยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร เป็นแม่กองทำการบูรณะ ในเวลานั้นวัดบางหว้าใหญ่เป็นพระอารามหลวงที่สมเด็จพระสังฆราชประทับ เป็นศูนย์รวมของครูบาอาจารย์ทางช่างสำนักต่างๆ อาทิ ช่างอยุธยา ช่างธนบุรี และช่างเมืองนครศรีธรรมราช ทรงเลือกเฟ้นช่างฝีมือชั้นครูเข้าทำการทั้งสิ้น

เมื่อการปฏิสังขรณ์แล้วเสร็จ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพระราชพิธีมหกรรมและเสด็จพระราชดำเนินมาทรงบำเพ็ญพระราชกุศลด้วยพระองค์เอง ได้ทรงปลุกต้นจันทน์ไว้ในทิศทั้ง ๘ พร้อมด้วยพระเจ้าลูกยาเธอกรมหลวงอิศรสุนทร เสร็จแล้วทรงประกาศพระราชอุทิศเป็นหอพระไตรปิฎก ประดิษฐานพระไตรปิฎกฉบับปกทอง^๒

หอพระไตรปิฎกนี้เป็นรูปเรือนไทยสามหลังแฝด ประกอบด้วยหอนั่งกับหอนอนอยู่สุดปลายคนละด้าน เชื่อมต่อกันด้วยทอกกลางตั้งอยู่กลางสระสี่เหลี่ยมใหญ่ หลังพระอุโบสถนอกกำแพงกันเขตพุทธาวาส

๑. ดูเพิ่มเติม (ก.) เพื่อ หริพิทักษ์, ภาพเขียนในหอพระไตรปิฎก วัดระฆัง พระนคร : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชจำกัด, ๒๕๑๓ (ข.) นิจ วิทยุธีระนันท์ "การบูรณปฏิสังขรณ์หอพระไตรปิฎก วัดระฆังโฆสิตาราม", อนาคต ๑ เล่ม ๒ (มีนาคม-เมษายน ๒๕๒๕), ๙-๑๕ (ค.) หอพระไตรปิฎกวัดระฆังโฆสิตาราม กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๒๕

๒. เพื่อ หริพิทักษ์, "ต้นกำเนิดศิลปรัตนโกสินทร์", ที่ระลึกงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๒๕ หน้า ๔๗/๒

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงบันทึกไว้ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ ว่า

“...หอพระไตรปิฎก จับได้แน่ว่าทำในรัชกาลที่ ๑ ท่วงทีประหลาดกว่าหอไตรที่โหนดมด เป็นหอฝากระดานมุงกระเบื้อง สามหลังแผดมีชานหน้า ปลูกอยู่กลางสระ ดูเหมือนหนึ่งว่าหลังซ้ายขวาจะเป็นที่ไว้คัมภีร์พระปริยัติธรรม หลังกลางจะเป็นที่บอกหนังสือฤกษ์หนังสือ ฝีมือที่ทำหอนี้อย่างประณีตแบบกรุงเก่า มีสิ่งซึ่งควรชมอยู่หลายอย่างคือ

๑. ชายคามีกะเบื้องกระจ่างเทพระนมอย่างกรุงเก่า ถ้าผู้ใดไม่เคยเห็นจะดูที่นี้ได้
๒. ประตูแลซุ้มซึ่งจะเข้าในชานา สลักลายอย่างเก่า งามประหลาดตาทีเดียว
๓. ประตูทอกกลางก็สลักงามอีก ต่างลายกับประตูนอก
๔. ฝาในทอกกลางเขียนเรื่องรามเกียรติ์ ฝีมือพระอาจารย์นาค ผู้ที่เขียนมารประจัญในพระวิหารวัดพระเชตุพน ท่วงทีซึ่งขึงนัก
๕. บานประตูทอกขวาเขียนรดน้ำ ลายมุก โดยตั้งใจจะพลิกแพลงมากแต่ดูหาสู้ดีไม่
๖. ฝาในทอกขวา เขียนภาพเรื่อง เห็นจะเป็นชาดกฝีมือเรียบๆ
๗. คู่สำหรับไว้พระไตรปิฎก ตั้งอยู่ในหอทั้งซ้ายขวา มีมากมายใหญ่จนออกประตูไม่ได้ก็มี เขียนลายรดน้ำหลายฝีมือด้วยกัน แต่ล้วนดีๆ มีฝีมือคนที่ผูกลายบานมุกในวัดพระศรีรัตนศาสดารามก็หลายใบ

“ผู้ใดที่รักการช่างได้ไปชมที่นั่นแล้วจะไม่อยากกลับบ้าน...”

จิตรกรรมฝาผนังในหอพระไตรปิฎกวัดระฆังฯ

รายละเอียดเกี่ยวกับภาพวาดในหอพระไตรปิฎก วัดระฆังโฆสิตาราม มีดังนี้คือ

ทอกกลาง

ภาพเขียนฝีมือพระอาจารย์นาค ผู้มีฝีมือล้ำเลิศ^๓ เขียนระบายสีฝากระดานด้านทิศตะวันออกเรื่องรามเกียรติ์ตอนศึกกุ่มภักธรั, พญาสุครีพถอนต้นรัง ฝากระดานด้านทิศตะวันตกเรื่องรามเกียรติ์ตอนศึกอินทรชิต

ฝาในของบานประตูเป็นฝีมือชั้นครูช่างเขียนธนบุรี เขียนรูปพญายักษ์สองคนยืนเท้ากระบองหน้าตาดมึงทึง คนหนึ่งผิวกายสีขาว คนหนึ่งผิวกายสีเขียวคล้ำ

ทอนั่ง

มีตู้พระธรรมใบใหญ่ลายทอง ซึ่งสร้างมาพร้อมกับหอพระไตรปิฎกตั้งอยู่ เหนือบานหน้าต่างเป็นภาพเทพชุมนุม เขียนระบายสีทั้งสามด้าน เริ่มจากขวามาซ้าย เทพดาชั้นจตุรหาราช ยักษ์ ครุฑ นาค คนธรรพ์ เทพ พรหม อินทร์ เป็นที่สุด พื้นฝาระหว่างช่องหน้าต่างเป็นภาพต้นไม้ ป่า เขา นก และสิงห์ สัตว์ บานหน้าต่างด้านนอกเขียนลายรดน้ำเทพดาบาล ด้านในเขียนภาพระบายสีเทพดาบาล

ทอนอน

เป็นฝาลูกประคนเขียนลายทองรดน้ำ ลายทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ประตูลายก้านขดปิดทองรดน้ำ มีตู้พระธรรมใบใหญ่เขียนลายรดน้ำเป็นภาพเทพดาขนาดใหญ่ยืนบนพระแท่นอสูร และกระบี่เป็นผู้แบก

บานประตูด้านในเขียนภาพระบายสี ต้นไม้ใหญ่สองต้น ใต้ต้นไม้มีพระภิกษุกำลังเจริญสุกกรรมฐาน

ฝาผนังด้านซ้ายมือเขียนบรรยายภาพเรื่องไตรภูมิ ซีกทางขวาสอดแทรกเรื่องเวสสันดรชาดกคาบเรื่องไปถึงข้างบานประตู ฝาผนังด้านขวามือเขียนนิทานธรรมบทเรื่องท้าวสักกะเทวราช หรืออีกนามหนึ่งคือพระอินทร์ ภาพเขียนเป็นประธานของฝากระดานใหญ่นี้คือมฆมานพ

จากการที่สถานที่แห่งนี้เคยเป็นนิวาสถานเดิมของรัชกาลที่ ๑ และเป็นที่รวบรวมฝีมือช่างชั้นครูหลายแขนง หอพระไตรปิฎกวัดระฆังโฆสิตาราม จึงมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และทางศิลปะอย่างสูง

๓. สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานวศิราวุธดิวงค์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ (ฉบับสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ) หน้า ๒๔๖

การบูรณปฏิสังขรณ์

การบูรณปฏิสังขรณ์หอพระไตรปิฎก วัดระฆังโฆสิตาราม ในครั้งหลัง กล่าวได้ว่าเป็นผลงานของอาจารย์เพื่อ หริพิทักษ์ เกือบทั้งสิ้น

พ.ศ. ๒๔๘๙ เมื่อท่านเดินทางกลับจากประเทศอินเดีย ก็เริ่มศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์และแบบอย่างศิลปะไทยอย่างจริงจัง ท่านได้อ่านพบลายพระหัตถ์โต้ตอบระหว่างสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชานุกาภกับสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๒ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชานุกาภ กล่าวถึงงานขึ้นเยี่ยม ฝีมือของพระอาจารย์นาค ที่อยู่ ณ หอพระไตรปิฎกวัดระฆังโฆสิตาราม จึงเกิดความสนใจ

ในเวลานั้นหอพระไตรปิฎก ตั้งอยู่กลางสระน้ำข้างเมรุของวัด ใช้เป็นที่อยู่ของพระสงฆ์และเก็บเครื่องใช้ไม้สอย มีสภาพชำรุดทรุดโทรม เริ่มแต่เสาตอม่อขาด หลังคารั่ว กระเบื้องกระจัดหล่นหาย ตัวไม้ผุ ฝาบางกร่อนจนแตกร้างและทะลุ จิตรกรรมฝาผนังลบเลือน สระตื้นเขินและสกปรกใช้เป็นที่เก็บศพก็ยังเคย ทั้งยังมีการสร้างกุฏิและอาคารอื่นๆ อันเนื่องในการมาปณิกศพจนประชิด ทำให้บริเวณหอพระไตรปิฎกขาดความสง่างาม

ในชั้นแรกที่เข้าไปศึกษานั้นลำบากมาก เพราะได้มีการกั้นกุฏิไว้ ณ หอนั่ง นอกจากนั้นความสกปรกอันเกิดจากเขม่าธูปเทียนก็เคลือบภาพจนแลดูคล้ำมืดไปหมด

อาจารย์เพื่อ หริพิทักษ์ เข้าไปดูในหอนอนยังนึกว่าฝีมือไม่ถึงขนาดที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาต่อราชานุกาภกับสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้ทรงยกย่องทุกประการ มาดูที่หอกลางก็ไม่ถนัดเพราะมีของบังอยู่ ภายหลังที่ได้ย้ายของออกและใช้น้ำยาเช็ดทำความสะอาดแล้วก็ตกใจ ด้วยทราบภาพเขียนบนฝากระดานทั้ง ๒ เป็นฝีมือชั้นครูของพระอาจารย์นาค สมจริงตามที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาต่อราชานุกาภกับสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้ทรงยกย่องทุกประการ

ระยะแรกอาจารย์เพื่อ หริพิทักษ์ ให้ความสนใจเพ่งเล็งเฉพาะภาพเขียน โดยเกรงว่าจะถูกทำลายไปเพราะความไม่รู้ ท่านจึงได้ทำบันทึกเสนอท่านผู้อำนวยการมหาวิทยาลัยศิลปากร ลงวันที่ ๓๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๐ ความว่า

“...เรื่องภาพเขียนในหอพระไตรปิฎกวัดระฆังโฆสิตาราม จังหวัดธนบุรี เท่าที่กระผมมีความสนใจมาช้านาน โดยเฉพาะภาพเขียนที่ฝาทั้งสองด้านในหอกลาง อันมีลักษณะน่าสนใจยิ่งนัก ในที่สุดก็ได้พบหลักฐานบันทึกของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ในหนังสือ “พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒” ฉบับของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาต่อราชานุกาภ ว่าเป็นฝีมือของพระอาจารย์นาค (พระภิกษุ) ผู้มีฝีมือดีล้ำเลิศในสมัยรัชกาลที่ ๑ และประเสริฐยิ่งกว่าที่ไหนหมดในพระราชอาณาจักร และดูเหมือนจะมิงานเหลืออยู่ขึ้นเดียวที่ฝาหอกลางของหอพระไตรปิฎกวัดระฆังนี้เท่านั้น

ด้วยเหตุนี้กระผมเห็นว่า สมควรที่จะถอดมาเก็บรักษาไว้เสียที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เพราะนอกจากเป็นจิตรกรรมอันเป็นมรดกตกทอดที่ล้ำค่า ถ้าหากรักษาไว้ที่เดิมก็เป็นที่น่าอนอนว่ามีทั้งภัยธรรมชาติและภัยอันเกิดเพราะ “ความไม่รู้” จะทำให้มรดกอันล้ำค่านี้เสื่อมเสียทำลายไปโดยง่าย

ฉะนั้น กระผมจึงขอเสนองบประมาณ เป็นค่าใช้จ่ายสำหรับ

๑. ที่หอกลางของพระไตรปิฎกวัดระฆังฯ ให้ช่างทำการถอดฝาไม้ที่มีภาพเขียนของพระอาจารย์นาคออก
๒. แล้วจัดทำฝาไม้ปกด้วยไม้สักแทนให้เหมือนของเดิมทุกอย่าง
๓. ทำการประกอบภาพเขียนบนแผ่นไม้ให้คู่สนิทติดต่อกันเป็นอันดี
๔. ทำความสะอาดด้วยน้ำยาซ่อมแต่งตามหลักวิชาการ
๕. แล้วใส่กรอบผนึกแน่นโดยใส่กระจกป้องกันความชื้นและเพื่อความคงทนถาวร
๖. ค่าพาหนะขนฝาไม้ภาพมาประกอบที่ทำการมหาวิทยาลัยศิลปากร
๗. เสร็จแล้วขนส่งพิพิธภัณฑสถานเป็นเสร็จงาน

งบประมาณสำหรับงานนี้ทั้งหมดเป็นจำนวนเงิน ๕,๐๐๐ บาท (ห้าพันบาทถ้วน)

กระผมได้แนบผังแสดงขนาดเนื้อที่ของฝาไม้ที่มีภาพเขียนของพระอาจารย์นาค ทั้งสองด้านมาพร้อมกับบันทึกนี้ จึงเสนอมาเพื่อพิจารณาอนุมัติ...”

เมื่อได้รับอนุมัติงบประมาณเรียบร้อยแล้ว ท่านได้ทำหนังสือแจ้งขออนุญาตไปทางวัด แต่ท่านเจ้าคุณพระเทพสิทธินายกเจ้าอาวาสซึ่งไม่มีความขัดข้องในตอนแรก กลับบอกให้ไปถามท่านเจ้าคุณพระราชธรรมภาณี รองเจ้าอาวาส ปรากฏว่าท่านไม่อนุญาต

๔. ศิลปากร, มหาวิทยาลัย “ของงบประมาณถอดภาพเขียนที่หอไตรวัดระฆังฯ” บันทึกนายเพื่อ หริพิทักษ์ ที่ ๕๔๔/๒๕๐๐ วันที่ ๓๐ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๐๐

๕. เพื่อ หริพิทักษ์, การสัมภาษณ์ส่วนบุคคล, วันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ.๒๕๒๖

แต่อาจารย์เพื่อ หริพิทักษ์ ไม่ละความพยายาม ได้เดินทางมาศึกษาค้นคว้าที่หอพระไตรปิฎกอยู่เนืองๆ จนกระทั่งวันหนึ่ง ท่านได้พบกับช่างไม้จากอยุธยาจำนวน ๑๐ กว่าคน ได้รับคำสั่งจากท่านเจ้าคุณพระราชาธรรมาภินิหารให้มาทำอาคาร เพราะจะเปลี่ยนเสาที่ผุมากออก โดยเกรงว่าอาจจะพังลงมาเมื่อใดก็ได้ ในการเปลี่ยนเสานี้จะต้องยกตัวเรือนออกพร้อมกับภาพเขียนบนฝากระดานด้วย อาจารย์เพื่อ หริพิทักษ์ เห็นว่าไม่ได้การ จึงเดินทางไปพบอาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ให้มาช่วยเจรจากับทางวัด

ต่อมา ท่านเจ้าคุณพระราชาธรรมาภินิหารจึงมีลิขิต ลงวันที่ ๑๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๑ มายังสมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์ ขอให้คณะกรรมการอนุรักษ์ศิลปกรรมร่วมมือกับทางวัดในการบูรณปฏิสังขรณ์หอพระไตรปิฎก เพื่อให้เป็นศิลปสถานอันงามเด่นสืบไป คณะกรรมการฯ รับสนองคำขอของวัดด้วยความยินดีและได้เชิญผู้ทรงคุณวุฒิในด้านต่างๆ หลายท่านมาร่วมเป็นคณะกรรมการ ซึ่งได้จัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ ๑๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๑ โดยทูลเชิญศาสตราจารย์หม่อมเจ้ายาใจ จิตรพงศ์ ทรงเป็นประธาน อนุกรรมการประกอบด้วย นายนิจ ติญชีระนันท์ นายประเวศ ลิ้มปรีงชัย นายพิชัย วาศนาสง อาจารย์เพื่อ หริพิทักษ์ นายวิคเตอร์ เคนเนดี นายวิวัฒน์ เดมีย์พันธ์ คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์ นายสมบูรณ วรพงษ์ และนายฤทัย ใจจงรัก เป็นเลขานุการ

คณะอนุกรรมการได้ประชุมเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม แล้วได้เริ่มเตรียมงานและจัดหาทุนสะสมไว้ ได้ทำสัญญาบูรณปฏิสังขรณ์เมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๓ และเริ่มการบูรณะเมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๓

ต่อมาคณะกรรมการอนุรักษ์ศิลปกรรมได้นำความกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถึงโครงการบูรณปฏิสังขรณ์ พระองค์ทรงพระมหากรุณาธิคุณมีพระราชดำรัส “ชมเชย” การกระทำครั้งนี้ว่า “เป็นความดีที่ขอบ” ทั้งยังพระราชทานพรว่า “จงได้ดำเนินให้สำเร็จลุล่วงเป็นผลดีทุกสถานต่อไป” แล้วพระราชทานเงินกัณฑ์เป็นประเดิมสำหรับการบูรณปฏิสังขรณ์

ระหว่างนั้น อาจารย์เพื่อ หริพิทักษ์ ได้เขียนบทความ “จิตรกรรมในหอพระไตรปิฎกวัดระฆังโฆสิตาราม” ตีพิมพ์ใน “วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์” ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๔ เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ และได้ปรับปรุงตีพิมพ์อีกครั้งหนึ่งเป็นหนังสือ “ภาพเขียนในหอพระไตรปิฎกวัดระฆัง” ในปี พ.ศ. ๒๕๑๓ เพื่อใช้เป็นเครื่องปฏิบัติการสำหรับผู้ประสงค์จะบริจาคเงินช่วยเหลือการบูรณปฏิสังขรณ์

เมื่อเริ่มดำเนินการ คณะกรรมการมีมติเห็นพ้องว่า จำเป็นต้องรื้อและเคลื่อนย้ายหอพระไตรปิฎกจากที่เดิมด้วยเหตุผล ๓ ประการ คือ (๑) ที่ว่างล้อมรอบหอพระไตรปิฎกมีไม่พอ อาคารอื่นๆ ที่อยู่ประชิดและใกล้เคียงมีลักษณะเสื่อมโทรม (๒) ชายคาของศาลาโถงของเมรุณายบสถานยื่นเข้าชนฝาผนังไม้ของหอพระไตรปิฎก ทำให้ฝาผนังนั้นต้องถูกน้ำฝนอย่างแรง เป็นเหตุให้เสียหายอย่างรวดเร็ว (๓) อาคารอื่นๆ ที่อยู่ประชิดและใกล้เคียง เช่น ฼บายบสถาน กุฏิ โรงครัว ไม่สามารถรื้อย้ายออกไปได้ เพราะความจำเป็นของทางวัด

ดังนั้น จึงเห็นควรว่าสถานที่ใหม่ซึ่งเหมาะสมที่สุดสำหรับชะลอหอพระไตรปิฎกไปประกอบขึ้นใหม่ ได้แก่บริเวณลานพระอุโบสถในเขตพุทธาวาสด้านตะวันตก ซึ่งมีกำแพงรั้วโดยรอบสะดวกแก่การดูแลรักษา

การบูรณปฏิสังขรณ์ยึดมั่นในหลักการว่า การเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมขึ้นส่วนของเดิมจะกระทำเฉพาะกรณีจำเป็นเท่านั้น เช่น ในกรณีนี้ที่ขาดหาย ผุชำรุด หรือเสียหายเป็นอย่างมาก ส่วนใดที่ชำรุดน้อยก็แก้ไขปรับปรุงแต่พอควรแก่การแล้วเอากลับเข้าที่เดิม การบูรณะในระยะแรกได้เสร็จสิ้นลงเมื่อวันที่ ๑๕ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๔ ครั้นวันเสาร์ที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๔ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินทรงเททองหล่อจำลองรูปสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ณ วัดระฆังโฆสิตาราม เสร็จแล้วได้ทอดพระเนตรหอพระไตรปิฎกและปลูกต้นจันทน์ในสนามหน้าหอพระไตรปิฎก

อาจารย์เพื่อ หริพิทักษ์ ยังคงทำการบูรณปฏิสังขรณ์จิตรกรรมฝาผนังในเวลาต่อมา ท่านใช้น้ำยาเคมีเช็ดทำความสะอาดอยู่หลายปี จนกระทั่งทราบว่าเป็นพื้นเดิมของบางส่วนมีลักษณะเช่นไร และได้ข้อคิดที่ว่า ถ้าเพียงแต่ล้างและทิ้งไว้ก็จะเหมือนเรือนอย่างเก่า คือเข้ามาแล้วไม่มีอะไรที่น่าดูน่าชมเลย คงต้องทิ้งไปในที่สุด” ท่านจึงเริ่มใช้วิธีการอนุรักษ์แบบยกของเดิมขึ้น โดยพิจารณาว่าสิ่งใดที่มีคุณค่าสำคัญเป็นงานของช่างฝีมือชั้นครู ก็ต้องรักษารูปแบบเดิมไว้จะแต่จะต้องหรือแก้ไขไม่ได้ ในส่วนที่ทราบแน่ชัดว่ามีคุณค่าชั้นรองลงมา และมีพื้นเดิมเป็นเช่นไร พอลจะช่วยเน้นคุณค่าขึ้นมาได้จึงค่อยยกขึ้น ท่านมีความเห็นว่า การแก้ไขต่อเติมผลงานของช่างฝีมือชั้นครูก็เท่ากับลบหลู่และทำลายงานศิลปะ ใครอยากจะทำสร้างสรรคศิลปกรรมใหม่ ก็ควรจะแยกออกมาทำต่างหาก ไม่ควรไปก้าวล้ำของโบราณที่ครูเก่าๆ สร้างสรรคไว้

การยกของเดิมขึ้นมา ทำให้ต้องปรับปรุงส่วนอื่นๆ ขึ้นมาด้วย ดังนั้น แทนที่ท่านจะรับผิดชอบเฉพาะส่วนของการอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังเพียงอย่างเดียว ก็ต้องรับผิดชอบควบคุมการบูรณปฏิสังขรณ์หมดทุกสิ่งทุกอย่าง

๖. นิจ ติญชีระนันท์, “การบูรณปฏิสังขรณ์หอพระไตรปิฎกวัดระฆังโฆสิตาราม”, อนาคต, ๑ เล่มที่ ๒ (มีนาคม-เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๔) หน้า ๔-๑๔

๗. เพื่อ หริพิทักษ์, “ต้นกำเนิดศิลปรัตนโกสินทร์”, ทัศนะงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๒๕, หน้า ๔๗๗

๘. เพื่อ หริพิทักษ์, การสัมภาษณ์ส่วนบุคคล

ระหว่างที่ท่านกำลังพยายามยกลายบานหน้าต่างอย่างทามรุ่งทามค่ำ เพื่อให้ทันกับการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ ๒๐๐ ปีนั้นเอง ท่านได้ล้มเจ็บอย่างหนัก ความนี้ทราบถึงองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พระองค์ทรงพระมหากรุณาพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ให้การรักษาพยาบาลอาจารย์เพื่อ หริพิทักษ์ เป็นที่ซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณยิ่งนัก

เมื่อการบูรณปฏิสังขรณ์เสร็จสิ้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์มาบำเพ็ญพระราชกุศลฉลองเมื่อวันที่ ๑๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๕

และจากการคลุกคลีกับศิลปะไทยเป็นเวลานาน รวมทั้งทำการศึกษา ค้นคว้า วิจัย และอนุรักษ์หอพระไตรปิฎกวัชรเมธีมณีนิลาภิธาน ด้วยมือของท่านเอง อาจารย์เพื่อ หริพิทักษ์ ได้จำแนกฝีมือช่างต่างๆ ชั้นครูซึ่งได้ร่วมกันตกแต่งศิลปกรรมขึ้นนี้ว่า (๑) ประติมากรรมรูปปั้นนอก ซึ่งออกแบบเป็นขุ่มลายแกะลาย ก้านขดแบบสมัยธนบุรี อันมีชิ้นเชิงกระดิกไหวและเด็ดเดี่ยว (๒) ลายรดน้ำบานประตูทอนอน (๓) ตู้ทองประดิษฐานพระไตรปิฎกปกทอง ทั้ง ๓ ชั้น เป็นฝีมือหัตถ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อครั้งยังเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร คือก่อนงานฝีมือหัตถ์แกะไม้บานประตูด้านหน้าพระวิหารศรีศากยมุนีวัดสุทัศนเทพวราราม และเป็นฝีมือหัตถ์ครั้งแรกที่ยังมีลักษณะศิลปะธนบุรีเจืออยู่

งานชิ้นสำคัญ ในหอพระไตรปิฎกวัชรเมธีมณีนิลาภิธาน ได้แก่

๑. งานฝีมือหัตถ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (ถือว่าเป็นสกุลช่างธนบุรี)
๒. งานจิตรกรรมทอกลางฝีมือพระอาจารย์นาค (สกุลช่างอยุธยา)
๓. งานเขียนเทพชุมนุมในท่อนั่ง เป็นฝีมือของช่างเขียนจากอยุธยา
๔. ภาพเขียนในทอนอน เป็นฝีมือช่างธนบุรี (ท้องถิ่นเดิม)
๕. ลายรดน้ำบานหน้าต่าง เป็นฝีมือช่างจากเมืองนครศรีธรรมราช^๔

๔. เพื่อ หริพิทักษ์, "ต้นกำเนิดศิลปะรัตนโกสินทร์", ทัศนะงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๒๕ หน้า ๔๗๗